

Amerikan ingiliscəsinin zənginləşməsində ispan mənşəli alınma sözlərin rolu

Elnarə Putayeva

*Azərbaycan Dillər Universitetinin
Linqvokulturologiya kafedrasının müəllimi*

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. A.X. Ramazanova,
filol.ü.f.d., dos. Ş.Ə. Albaliyev

Açar sözlər: alınma sözlər, amerikan ingiliscəsi, amerikanizmlər, etnik müxtəliflik, ispan mənşəli alınmalar, hibrid dil

Ключевые слова: заимствования, американский английский, американизмы, этническое разнообразие, испанские заимствования, гибридный язык

Key words: borrowings, American English, Americanisms, ethnic diversity, Spanish loan words, hybrid language

İstənilən dilə yeni sözlərin daxil olmasının əsas səbəbləri dilin leksikasında baş verən bir sıra yenilikləri vədill sistemlərində bir çox dəyişmələri doğuran səbəblərə uyğun gəlir. Başqa xalqlara məxsus anlayışların dərk edilməsi üçün dilin özündə zəngin daxili imkanın olmasına baxmayaraq, bəzi hallarda sözün başqa dildən alınması daha üstün tutulur. Başqa dildən alınan hazır materialı dilin öz qanunlarına uyğun şəkildə dəyişdirib mənimsəmək resipient dildə yeni sözün yaranmasından daha asandır.

Amerikan ingiliscəsinə də bir çox dillərdən xeyli sayda alınma sözlər keçmişdir. Aparılan təhlillər bizə belə deməyə əsas verir ki, bu dilin lüğət fondunu zənginləşdirən Avropa dillərindən biri də ispan dilidir. İspanlar ümumi ABŞ əhalisinin 18%-ni təşkil etməkdədir. Rəqəmlərlə ifadə etsək, bu say 59 milyona çatmış hesab oluna bilər. İspan dilində danışan yerli əhalini ABŞ-da “Hispanics” və ya “Latinos” deyərək adlandırırlar. “Hispanics” termini etnonim olaraq XX əsrdə yaranmış və ispan mənşəli xalqların ABŞ-ın qərbinə doğru axın etməsi nəticəsində daha da geniş işlənmə arealına sahib olmuşdur. Hal-hazırda “Hispanics” və “Latinos” sinonim kimi işləndiyi üçün irqi deyil, etnolingvistik kateqoriyanı özündə ehtiva edir. İspan mənşəli əhalinin həm miqrasiya, həm də yüksək təbii artım göstəricilərinə müvafiq olaraq çox sürətlə artması ABŞ əhalisinin son yarım əsrdə baş vermiş artımın böyük faizini təşkil edir. Afroamerikan əhalisindən sonra sayca ikinci yerdə dayanan ispanların özünəməxsus radio və televiziya stansiyaları, qəzet və jurnalları və digər kütləvi informasiya vasitələri mövcuddur.

Bir çox yer adları və toponimlərin məhz ispan mənşəli alınma sözlər olduğu artıq çoxdan sübut olunmuşdur. Məsələn: El Paso, Laredo, San Antonio, Texas, San Francisco, San Diego, Los Angeles, Las Vegas, Santa Cruz, California və s.

İspan mənşəli azlıqların yarından çoxu əsasən Kaliforniya, Texas, Nyu-York, Florida və İllinois ştatlarında məskunlaşmışdır. Bu etnik azlıqları 3 əsas qrupda birləşdirmək olar: Meksikalılar, Puerto-Rikalılar və Kubalılar.

Amerika tarixində özünəməxsus yerə sahib olan Meksikalılar Los-Anceles kimi ABŞ-ın iri yaşayış şəhərlərinin salınmasında xüsusi rola malik olmuşlar. Puerto-Riko isə əvvəllər İspaniyanın müstəmləkəsi olsa da, 1878-ci ildə ABŞ-ın nəzarətinə keçmiş və günümüzədək Birləşmiş Ştatların bir hissəsi hesab olunur. Kubalılar isə sayca üçüncü ən iri ispanəsilli etnik

azlıq hesab olunur. Onların böyük əksəriyyəti Florida, Puerto-Riko, Nyu-York Siti və Nyu-Cersi ərazisində məskunlaşmışdır. Məhz Kubalılar təhsil və ümumi yaşam səviyyələrinə görə digər ispan mənşəli etnik azlıqlardan daha üstün hesab olunurlar [6]. “Hispanics” və ya “Latinos” adlandırılmış etnik azlıqlar irqi mənsubiyyətə görə seçilmir və fərqləndirilmirlər. Latın Amerikasını, İspaniya və Portuqaliyadan olan sakinlər etnik baxımdan yuxarıda adı çəkilən qruplara aid edirlər. ABŞ-da olduğu kimi Latın Amerikasında da əhalinin müxtəlif irqlərə mənsub olduğunu nəzərə alsaq, ispan mənşəli etnik azlıqlar üçün özünəməxsus irqin olmadığını şahidi oluruq.

XXI əsrdə ingilis dilinin beynəlmiləl olaraq yaratdığı təsir dairəsi danılmaz faktdır, lakin ingilis dilinin digər dillərlə də ayaqlaşmalı olduğunun da diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Bəzi dilçilərin təhlillərinə əsasən, yaxın gələcəkdə ingilis və ispan dilinin eyni səviyyəli dominant dillər olacağı ehtimal olunur. Dünya dillərini araşdıran mütəxəssislərin də XXI əsrin sonunadək ispan dilinin ingilis dili səviyyəsinə qalxacağını düşünməyə bilməzlər.

Tamaron (1995) ABŞ ərazisində ispan dilinin roluna dair araşdırmalar apararaq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, ispan dili gələcəkdə bu ərazilərdə ən mötəbər ikinci xarici dil olaraq öyrəniləcək. Əgər ispanların iqtisadiyyat sahəsində yürütdüyü siyasət gələcəkdə də eyni sürətlə inkişaf etsə, onlar güclərinin hesabına gələcəklərini müəyyənləşdirərək öz mədəni və etnik göstəricilərini ingilis (English) və ispan (Spanish) dillərinin hibridi olaraq “Spanglish” kimi təqdim edə biləcəklər. Bu səbəbdən də ABŞ ərazisində yaşayan ispanların gələcəkdə monolingual “Spanglish” dil daşıyıcıları olması ehtimal olunan nəzəriyyə hesab oluna bilər [5]. Bəzi hallarda Amerikan ingiliscəsinin istifadəçiləri ispan dilinin təsiri altında müəyyən səhvlərə yol verirlər. Belə səhvlərdən bəzilərini nümunə olaraq göstərə bilərik. İspan mənşəli dil istifadəçiləri ingilis dilinin orfoepiyasına xas olan qayda olaraq saitle başlayan sözlərdən əvvəl işlənən qeyri-müəyyən “a” artıqlına “n” birləşdiricisinin qoşulmasını mənimsəməyə bilmirlər. Onlar eyni zamanda öz nitqlərində ingilis dilinə xarakter olmayan bir qaydanın – sifətlərin cəmlənməsini labüd sayırlar. Digər tərəfdən, ispan dilində olduğu kimi ingilis dilində də bir cümlə daxilində iki inkar hissəciyini istifadə etməyə cəhd edirlər. Bununla yanaşı olaraq, bütün fellərdən sonra yalnız məsdər istifadə edən ispanlar ingilis dilinin qrammatikasında fellərdən sonra ya məsdər, ya da cərənd işlənməli olduğunu ifadə edən qaydanı unudurlar [7].

Tarixə nəzərə salsaq, görərik ki, bütün alınma sözlərin uzunömürlürlüyü eyni səviyyədə olmamışdır. XV və XVI əsrlərdəki alınma sözləri təhlil edərkən biz J. De Mena və L. De Gongoranın əsərlərində elə söz və ifadələrə rast gəlirik ki, bu ifadələr həmin dövrdən nə əvvəl, nə də sonra mövcud olmamışdır. Eyni fikri biz müasir alınmalar haqqında da deyə bilərik. Belə ki, dilçilərin də təsdiqlədiyi fikrə əsasən, heç də bütün alınma sözlər zamanın sınağına tab gətirə bilmir. İspan dili ABŞ ərazisində ingilis dilindən sonra ikinci yeri tutur. Bu dilin fransız, alman və bu kimi digər Avropa dillərindən daha geniş işlənmə arealı olmaqla yanaşı, həm də Şimali Amerikaya daxil olan ilk Avropa dili hesab olunur. İspanların ABŞ ərazisində ilk məskunlaşdığı dövrdə, yəni XVI əsrdə bu əraziyə təxminən 1500 dil daşıyıcısı axın etmişdir. Hətta 2020-ci ildən sonra ispan dilinin dövlətin ikinci rəsmi dili olacağını ehtimal edilməsi heç də təsadüfi deyildir. İspan dilindən keçmiş alınmalar ilk olaraq XVI əsrdə dilə daxil olmağa başladı. İspaniya ilə xarici əlaqələrin XVI əsrdən etibarən geniş vüsət alması həm quru, həm də dəniz ticarətinin inkişafına səbəb olurdu. Bu faktor yeni sözlərin dilə keçməsinə şərait yaratdı.

Bəzi tədqiqatçıların apardığı araşdırmalara əsasən Amerikan ingiliscəsində işlənən ispan mənşəli sözlərin sayı 10.000-ə çatmaq üzrədir. Bu kateqoriyaya aid olan bir çox sözlər yemək

və qida adlarını ifadə etmək üçün lüğət tərkibinə daxil edilmişdir. Tamale, taco, salsa, cilanto, burrito və s. belə alınma sözlərdəndir. Bu sözlərin bəziləri alındığı dildə olduğu kimi yazılrsa da, bəzi sözlər müəyyən assimilyasiyaya uğramışdır. Məsələn: ingilis dilində “tuna” kimi yazılan iri balıq növü ispan dilindən bu dilə daxil olmuşdur və alındığı dildə “atun” kimi səslənməkdədir. Hər iki dildə eyni mənanı daşıyan sözün istifadəsinə dair nümunələrin sayını kifayət qədər artırmaq olar:

Amerikan ingiliscəsində	İspan dilində
alligator (sürünən)	el lagarto
cargo (yük)	cargar
chocolate (şokolad)	xocolatl
cigarette (siqaret)	cigarro
comrade (yoldaş)	camarada
mustang (mustanq)	mestengo
peccadillo (günah)	pecado
potato (kartof)	papa
renegade (fərari)	renegado
savvy (bilmək)	saber
tomato (pomidor)	tomate

İspan mədəniyyəti Amerikan cəmiyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Məsələn, ABŞ-da ketchup (qida əlavəsi) qədər salsa, hotdog (xüsusi qəlyanaltı) qədər nanosda ABŞ əhalisi tərəfindən sevilməkdədir.

Yemək adlarından guacamole, enchiladas, chiles rellenas, plantains, empanadas; içkilərdən mango juice, margarita, Cuban mojito və başqaları ispan mətbəxinə və mədəniyyətinə təmsil etməklə yanaşı Amerikan ingiliscəsində son dövrlərdə daha da çox işlənmə hüququna sahib olmuşlar[8].

Amerikan ingiliscəsinə ispan dilində keçmiş sözlərin böyük əksəriyyəti XIX əsrdə mənimsənilməsi üçün bəzi dilçilər tərəfindən bu dövr ən məhsuldar dövr adlandırılmışdır. Bu dövrdə alınmış sözlərin aid olduqları mənə qrupları sənaye, kənd təsərrüfatı, mədən sənayesi, heyvandarlıq və s. bu kimi sahələri əhatə edirdi. Eyni zamanda bu sözlərin böyük əksəriyyəti ticari məfhumları ifadə etmək üçün istifadə olunurdu. Məsələn: cargo, contraband, embargo, potato, tomato, tobacco, etc. Müxtəlif təbiət hadisələri, bitki və heyvan adları digər mənə qrupunu yaradan ispan mənşəli alınma sözləri təşkil edir. Məsələn: canyon, coyote, hurricane, mosquito, savannah, etc.

Digər sözlərin içərisində daha çox diqqət çəkən mənə qrupu hərbi terminlərdir. Armada, galleon, guerrilla, matador və s. bu qəbildən olan sözlərdir.

Bu etnik tərkibdə olan xalqların daha çox mədən tikintisində çalışdığını nəzərə alsaq. Amerikan ingiliscəsinə keçmiş bir çox alınmaların məhz bu fəaliyyət sahəsi ilə əlaqədar olduğunu da müşahidə edə bilərik. Məsələn: laza, sombre, gambusino, grasero, arreador və s. Eyni zamanda heyvandarlıqla məşğul olan əhali illər keçdikcə öz dillərində işlətdikləri sözləri ingilis dilinin orfoepiya qaydalarına uyğunlaşdıraraq işlətməkdə davam etmişlər. Nümunə olaraq bir neçə sözü göstərə bilərik - cow puncher, cowboy, cowhand, caballero, rancho, rodeo və başqaları [3].

Menken belə bir faktı diqqətə çatdırır ki, ABŞ ərazisində məskunlaşan əhali alman və fransız dillərini yaxşı bildikləri üçün ispanlarla çox az ünsiyyət qurmuşlar. Bəzən bir çox sözlərin ispan mənşəli olmadığı halda ispan dili vasitəsilə Amerikan ingiliscəsinə daxil olduğunu da müşahidə edə bilərik. Məsələn: haiti tayfalarının dilində işlənən barbacoa ispan

dili vasitəsilə Amerikan ingiliscəsinə keçərək barbecue formasını almışdır. İlk mənəsi “yatmaq üçün nəzərə tutulmuş çərçivə” olsa da, daha sonralar, dəqiq desək XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən “ət qızartmaq üçün çərçivə” mənəsini əldə etmişdir. Başqa bir nümunəyə baxaq: yenə də Haiti tayfalarının dilindən ispan dili vasitəsilə Amerikanizm statusu qazanmış “canoe” XVI əsrdə “canoa” olaraq yazılsa da, iki əsrlik bir assimilyasiya dövrü keçərək müasir yazılış formasını əldə etmişdir [1]. Etnik və irqi müxtəlifliyi ifadə edən sözlər də mənşəcə ispan dilindən keçmiş sözlərdir. Bir neçə nümunəyə nəzər salaq: negro, mestizo, mulatto, crede və s.

Sonda belə bir nəticəyə gəlirik ki, ispan və ingilis dillərinin qarşılıqlı təsiri danılmaz faktdır. Hər bir halda sözlərin hadisəsinin nəticəsi olaraq, Amerikan ingiliscəsi dilin lüğət tərkibinə daxil olmuş yeni sözlərin hesabına zənginləşmiş və bu fakt dil daşıyıcılarının nitqinə yeni rəngarənglik qatmışdır. Lakin bununla yanaşı olaraq onu da qeyd edə bilərik ki, parlaq bir gələcəyi olan ispan dilinin ingilis dilinin təsiri altında öz qüvvəsini itirməsi, kolonizasiyaya uğraması gözlənilən hadisə deyildir.

Məqalənin aktuallığı. Dilçiliyin mühüm sahələrindən biri kimi leksikologiyanın öyrənilməsi hər zaman aktuallığı ilə diqqəti cəlb edən məsələlərdən olmuşdur. Leksikologiyada isə alınma sözlər və onların alınmasını şərtləndirən amillər daha çox müraciət olunan problemlərdəndir. Bu baxımdan məqalənin tədqiqat obyektı – ingilis dilinin zənginləşməsində ispan mənşəli sözlərin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə Amerikan ingiliscəsinə daxil olan ispan mənşəli sözlər araşdırılmışdır və bir sıra elmi yeniliklərə nail olunmuşdur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr, dilçilik məsələləri və xüsusilə də germanistika ilə məşğul olanlar həm nəzəri, həm də praktik baxımdan faydalana bilər.

Ədəbiyyat

1. Algeo J. The origins and the development of the English language. USA, 2010.
2. Greenberg J.H., Ruhlen M. An Amerind etymological dictionary. USA, 2007.
3. Johnson D. English borrows from Spanish: New world encounters bring new words. Sandbox Networks Inc., 2017.
4. Liberman A. An analytic dictionary of English etymology. London: University of Minnesota Press, 2009.
5. Pountain C.J. Spanish and English in the 21st century. Cambridge, 1999.
6. Powell K. Immigration and diversity in America. Arizona, 2010.
7. Rizzo B., Villafane S. Spanish language influences on written English. Journal of Basic Writing. Vol.1, No.1, 1975.
8. Schultz J. The influence of Spanish on English since 1801. London, 2018.
9. Шапошникова И.В. История английского языка. Новосибирск, 2009.

Э. Путаева**Роль испанских заимствований в формировании американского варианта английского языка****Резюме**

Ни один язык не может существовать изолированно от других языков. Заимствования играют определенную роль в процессе обогащения словарного запаса любого языка. Мы не можем отрицать роль, которую заимствования разных языков сыграли в формировании американского варианта английского языка. Если мы посмотрим на список заимствованных слов из европейских языков, нам станет ясно, что в американском английском существует много заимствований из испанского языка. Испанцы, которые жили в США с 16-го века, приложили немало усилий, чтобы повлиять на словарный запас. К этим типам относятся слова, относящиеся к животным, растениям, природным явлениям, культуре, сельскому хозяйству и армии. Эти слова не только обогатили словарный фонд американского английского, но и оказали большое влияние на красочные речи носителей языка.

E. Putayeva**The role of Spanish loan words in the formation of American English****Summary**

No language can exist in isolation from other languages. Borrowings play a definite role in the enriching process of the vocabulary of any language. We cannot deny the role that borrowings of different languages have played in the formation of American English. If we have a look on the list of loan words from European languages it is clarified to us that a great deal of borrowings from Spanish exist in American English. The Spanish who had been living in the USA since 16th century made a great effort to have an influence on the vocabulary fund. A number of words related to animals, plants, natural events, culture and breeding, agriculture and army are words of these types. These words not only enriched the vocabulary fund of American English, but also had a great influence in the colorful speeches of native speakers.

Redaksiyaya daxil olub: 06.05.2019